

7. Memories of the Most Reverend Varlaam, Archbishop of Chernihiv and Nezhin. (1873). Orenburgskoye eparhialnye Vedomosti, 20 [in Russian].
8. Karmanov, Y. (2008). Varlaam Denisov, Archbishop of Chernihiv. Ascetic of Piety. Chernihiv: Desnyanska Pravda [in Russian].
9. Karmanov, Y. (2004). Here I will Move for my Eternal Rest. Voskresenie (izdanie Novgorod-Severskogo Spaso-Preobrazhenskogo Monastyrja Chernihivskoi Eparhii), December (№5), 3-4 [in Russian].
10. Karmanov, Y. (2002). Thankfulness of Righteousness. Siverskyi Krai, 26 October, 3 [in Ukrainian].
11. Kartashev, A. V. (n.d.). Essays on the History of the Russian Church. Volume 2. Retrieved from https://azbyka.ru/otechnik/Anton_Kartashev/ocherki-po-istorii-russkoj-tserkvi-tom-2/ [in Russian].
12. Lisovskyi, N. (1894). Chernihiv Diocesan Administration 1866–1871. Chernihov Gubernskie Vedomosti, 220, 2–3 [in Russian].
13. Mangilev, P., Arch. Runkevich, A. (2015). New Materials for the Biography of the Most Reverend Varlaam (Denisov), Archbishop of Chernihiv and Nezhin // Vestnik Yekaterinburgskoi Dukhovnoi Seminarii, 3 (11), 57–83 [in Russian].
14. Nikolsky, N. M. (1983). History of the Russian Church. Moscow : Politizdat [in Russian].
15. The Ascetic of Piety, Archbishop Varlaam of Chernihiv (Denisov). The Story of One Life. (2008). Chernigov [in Russian].
16. Orders of the Diocesan Heads. The official part. (1871).CHEI, 15 [in Russian].
17. Information about the Last Days of Life, Burial and Commemoration of Varlaam, a Former Archbishop Chernigiv and Nezhin, who died at rest in Novgorod-Seversky Transfiguration Monastery on January 18. (1873). Chernihiv Eparch. Izvestia, 4, 57–68 [in Russian].
18. Stradomsky, A. (1894). Archbishop Varlaam of Chernihiv. Biographies of Russian Devotees of Piety of the 18th and 19th centuries, November, 536–548 [in Russian].
19. Fedorov, V. (2003). Russian Orthodox Church and State. Synodal Period (1700 –1917). Moscow : Russian Panorama [in Russian].
20. Tsarenok, A. (2008). Varlaam Denisov – an Archbishop of Chernihiv. Story of One Life. Chernihiv: Izdatelstvo Sviato-Preobrazhenskogo Novgorod-Seversky Monastery [in Russian].
21. Tsarenok, A. (2006). Varlaam Denisov – an Archbishop of Chernigivsky. Zbirnyk naukovykh prats, 7, 119 – 125 [in Russian].
22. Tsylin, V. (2010). History of the Russian Orthodox Church: Synodal and Recent Periods. Moscow : Izdatelstvo Sretenskogo Monastery [in Russian].
23. Shkarovskiy, M. V. (2010). Russian Orthodox Church in the XX century. Moscow : Veche, Lepta [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 18.02.2019 р.

УДК 94 (271.72-11+ 811.1) (008)

Гаюк Ірина Яківна

кандидат філософських наук,
доцент кафедри менеджменту мистецтв
Львівської національної академії мистецтв
ORCID 0000-0002-1296-0872
irinahayuk@gmail.com

ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНЕ ЖИТТЯ ВІРМЕНСЬКОЇ ДІАСПОРИ УКРАЇНИ В І ПОЛ. ХХ СТ.

Мета роботи – цілісний розгляд і аналіз специфіки церковно-релігійного життя вірменських громад різних регіонів України в І пол. ХХ ст. **Методологія** дослідження включає використання методів компаративного аналізу і синтезу, а також контекстуальності та історичності. **Наукова новизна** дослідження полягає у відтворенні загальної картини церковно-релігійного життя вірменських громад України з врахуванням специфіки історичного розвитку різних регіонів країни внаслідок перебування під владою різних держав. **Висновки.** Церковно-релігійне життя вірменських громад на українських землях, на відміну від інших форм суспільного життя, продовжувало зберігати специфічні риси, притаманні культурі вірменського народу. Решта форм діаспорних організацій (національні представництва, культурні центри) завжди була пов'язана з церковними осередками вірмен, а там, де такі форми були відсутні, саме церква продовжувала виконувати функцію духовно-культурного етноконсолідуєчого чинника в житті вірменських громад.

Ключові слова: вірмени, Вірменська Апостольська Церква, Вірмено-католицька Церква, діаспора, епархія, культура, настоятель, парафія.

Гаюк Ирина Яковлевна, кандидат философских наук, доцент кафедры менеджмента искусств Львовской национальной академии искусств

Церковно-религиозная жизнь армянской диаспоры Украины в I пол. XX в.

Целью работы является целостное освещение и анализ специфики церковно-религиозной жизни армянских общин разных регионов Украины в I пол. XX в. **Методология** исследования включает использование методов сравнительного анализа и синтеза, а также историчности и контекстуальности. **Научная новизна** исследования заключается в воспроизведении общей картины церковно-религиозной жизни армянских общин Украины с учетом специфики исторического развития различных регионов страны в результате пребывания под властью различных государств. **Выводы.** Церковно-религиозная жизнь армянских общин на украинских землях, в отличие от других форм общественной жизни, продолжала сохранять специфические черты, присущие культуре армянского народа. Все другие формы диаспорных организаций (национальные представительства, культурные центры и т.п.) всегда были связаны с церковными центрами армян, а там, где такие формы отсутствовали, именно церковь продолжала исполнять функцию духовно-культурного этноконсолидирующего фактора в жизни армянских общин.

Ключевые слова: армяне, Армянская Апостольская Церковь, Армяно-католическая Церковь, диаспора, епархия, культура, настоятель, приход.

Hayuk Iryna, Ph.D., docent of the academic department of the art's management of Lviv National Academy of Arts

Church and religious life of the Armenian Diaspora of Ukraine in the 1-st half of the 20th century

The purpose of the article. The aim of the work is the holistic coverage and analysis of the specifics of the church-religious life of the Armenian communities of different regions of Ukraine in the 1-st half of the 20th century. **The research methodology** includes the methods of comparative analysis and synthesis, as well as historicity and contextuality. **The scientific novelty** of the research consists in reproducing the overall picture of the church-religious life of the Armenian communities of Ukraine, taking into account the specifics of the historical development of various regions of the country as a result of being under the authority of various states. **Conclusions.** The church-religious life of the Armenian communities in the Ukrainian lands, unlike other forms of public life, continued to preserve the specific features inherent in the culture of the Armenian people. All other forms of diaspora organizations (national representations, cultural centers, etc.) were always associated with Armenian church centers, and where such forms were absent, it was the church that continued to perform the function of a spiritual and cultural ethnic-consolidating factor in the life of Armenian communities.

Key words: abbot, Armenians, Armenian Apostolic Church, Armenian Catholic Church, culture, diaspora, diocese, parish.

Попри відчутні секуляризаційні процеси в суспільствах Східної Європи, релігійний чинник продовжував відігравати помітну роль в людському житті. З'явилися нові релігійні утворення, нові релігії, змінювалася традиційна релігійна карта країн, однак необхідність у дотичності до певної сакральної традиції зберігалася. Для життя т.зв. національних меншин або етно-національних діаспор церковно-релігійний чинник відігравав значно більшу роль, аніж для автохтонів, оскільки саме власна релігійна традиція залишалася головним етно-консолідуючим чинником в умовах діаспори.

Актуальність теми дослідження. Дотепер не було спроб створити цілісну картину релігійного життя вірменської діаспори в I-ї пол. XX ст. у всій Україні, хоча саме Церква допомагала вірменам діаспори зберігати їх етно-культурну ідентичність. Компаративний аналіз церковно-релігійного життя вірменської діаспори різних регіонів дає змогу краще зрозуміти специфіку впливу різних політичних систем на характер формування і функціонування вірменських церковних осередків.

Аналіз досліджень і публікацій. Дана тема маловивчена як зарубіжним, так і вітчизняним вірменознавством, а спроб комплексного висвітлення характеру релігійного життя вірменських громад у всій Україні взагалі не було. Головною причиною цього була відсутність єдиного політико-правового поля України як держави, внаслідок чого характер культурного та церковно-релігійного життя організаційних структур Вірменської Церкви, які перебували під владою різних держав, був помітно відмінним. Тому поодинокі дослідження, присвячені цій проблематиці, завжди розглядали лише окремі регіональні аспекти церковно-релігійного життя вірменських громад України. Зокрема, С. Кочарян опублікував декілька статей і монографію щодо вірменської громади Харкова від її зародження в 2-й пол. XIX ст. до 2010 р., де приділив увагу і релігійному життю харківських вірмен [9; 10]. К. Пивоварська досліджувала життя вірменської національної меншини в Україні в 20-30-ті рр. XX ст., зокрема функціонування вірменських релігійних осередків Сходу та Центру України [11]. Церковне життя Вірмено-католицької церкви (далі – ВКЦ) Західної України описане в книзі Ч. Лехіцького «Церква польських вірмен» [15], а статті проф. Я. Дашкевича [3, 1072-1074] і С. Азізяна [1, 213-228] висвітлюють процес ліквідації ВКЦ в 1945 р. після остаточного захоплення Галичини СРСР. Заслуговує уваги альбом-каталог польського дослідника Я. Хшончевського «Храми польських вірмен» з істори-

чними довідками та аналізом архітектури вірменських церков, які, незважаючи на назву, окрім Заомстя, всі знаходяться на українських землях [14]. Історії вірменського храму св. Григорія Просвітителя в Одесі до моменту його руйнації під час 2-ї Світової війни присвячена монографія Д. Давтяна [2]. Окремої уваги заслуговує довідкове видання, яке надає узагальнені дані щодо історії вірменських храмів Астраханської та Ново-Нахічеванської, потім (від 1830 р.) Нахічеванської та Бессарабської єпархій (сьогодні- Ново-Нахічеванської та Російської), до складу якої, входили всі вірменські церкви на захоплених Росією територіях України («Малоросії та Новоросії») та Криму [12]. Видання є важливим не лише з огляду на зведений цілісний характер, але й тому, що вся його інформація базується на архівних документах, що зберігаються в Центральному архіві Республіки Вірменія.

Метою дослідження є висвітлення й аналіз історичних трансформацій культурно-релігійного життя вірменських колоній та вияв його специфіки в різних регіонах України.

Виклад основного матеріалу. Одним із важливих факторів збереження етно-національної самобутності вірмен в Україні завжди був тісний зв'язок їхніх громад з Вірменською Церквою, коріння якої сягає апостольських часів. Враховуючи складність релігійно-церковного життя вірмен на українських землях, перш ніж переходити до висвітлення теми статті, слід сказати декілька слів щодо історичних змін, які відбулися з Вірменською Апостольською церквою (надалі – ВАЦ) на наших теренах. В 1630 р. в Речі Посполитій була підписана унія Вірменської Церкви з Римом, тривалість якої є наслідком трансформацій, що відбулися з вірменською діаспорою за століття її існування на українських землях. Відтоді в Україні функціонували як громади ВАЦ, так і громади ВКЦ. Унаслідок обмежень обсягу в статті не розглядатиметься розвиток церковних осередків Криму. Зазначимо лише, що на півострові в XVII-поч. XX ст. переважали громади ВАЦ, хоча існували й громади ВКЦ. Незначна кількість парафій ВАЦ функціонувала в Криму до 1944 р., коли рішенням уряду СРСР усіх вірмен з півострова було депортовано [7, 24-28].

Після трьох розподілів Речі Посполитої українські землі опинилися під владою Австрії та Росії. Закономірним наслідком цього були секуляризаційні процеси, пов'язані з максимальним обмеженням сфери впливу та прав Церков, – характерна риса внутрішньої політики будь-якої абсолютистської монархії. В 1784 р. австрійський уряд ліквідував 6 вірменських парафій, була закрита театинська колегія у Львові, скасовано й окремий вірменський суд. Проте львівський вірменський архієпископ зберігав юрисдикцію над усіма вірмено-католицькими парафіями колишньої Речі Посполитої, зокрема, Кам'янець-Подільського, Могилева-Подільського та ін. Однак, розділ українських земель між різними державами зумовив і різний перебіг духовного та церковного життя. 1810 р. для забезпечення дієвого контролю за вірмено-католицькими парафіями Росії львівський вірменський архієпископ Я. Симонович, за згодою імператора Олександра I та Папи Римського, висвятив капелана Ю. Кшиштофовича на єпископа всіх вірмен-католиків Росії з місцеперебуванням у Могилеві. Його юрисдикції підлягали Балта, Жванець, Кам'янець-Подільський, Луцьк, Рашків, весь Крим, а також округи Астрахані та Казані [17, 286]. Однак, в 1816 р. окремий вірмено-католицький єпископат був ліквідований, а всіх вірмен-уніатів передали під юрисдикцію римо-католицьких єпископів. Останньою вірменською уніатською парафією, що перейшла на латинський обряд, була кам'янець-подільська (1863 р.) [16, 15].

Львів на зламі XIX-XX ст. переживав період економічного, культурного та релігійного піднесення – правдивий галицький Ренесанс – своєрідне набуття духовних сил перед важкими випробуваннями прийдешньої доби. Не випадково в цьому місті трьох митрополичих престолів на зламі епох всі три Церкви очолили молоді, яскраві, сильні особистості. 30 жовтня 1900 р. в 40 років на Львівську римо-католицьку митрополію номіновано Ю. Більчевського; 17 грудня 1900 р. 35-річного владику А. Шептицького номіновано Галицьким митрополитом УГКЦ. А 30 травня 1901 р. новим вірмено-католицьким митрополитом було обрано 37-річного Ю. Теодоровича.

Напередодні 1-ї Світової війни львівська вірменська архідієцезія нараховувала близько 4 тис. вірних, 19 священників, 14 монахинь-бенедиктинок під керівництвом настоятельниці Яновічевої [15, 147]. Війна відчутно позначилася на розвитку вірменських колоній в Україні з двох головних причин: театр військових дій проходив, в тому числі, на українських землях; в 1914-1915 рр. відбулася основна хвиля геноциду вірмен в Туреччині, внаслідок якої загинуло бл. 1,5 млн. вірмен, а понад 600 тис. вірменських біженців опинилися в інших країнах, зокрема – на Сході, Центрі та Півдні України, поповнивши вірменські колонії цих регіонів.

Отець Діонізій Каєтанович, який з 1912 р. до 1922 р. був настоятелем вірменської церкви у м. Снятині, писав, що під час війни ВКЦ не зазнала людських втрат, однак, матеріальні збитки були відчутними. Постраждали від військових дій вірменські церкви і монастирі у Львові, Городенці, Снятині, Станіславі. Після 1918 р. львівська вірменська архідієцезія втратила Чернівецьку парафію та

капеланство в Сучаві, які відійшли до Румунії. Під час військових дій у Львові було закрито вірменський навчальний заклад ім. Торосевича, що через війну, як і вірменський побожний банк «Mons Pius», втратив увесь свій капітал [15, 151, 157].

У Снятині 1917 р. вірменську церкву Вознесіння Пресвятої Богородиці сильно пошкодили і лише чудом не зруйнували, оскільки німці встановили вогневу лінію в декількох метрах від храму [13, 111]. Сильно постраждала вірменська церква Непорочного Зачаття Пресвятої Богородиці в Кутах, однак, завдяки наполегливій праці нового пробоща С. Манугевича в 1931 р. її повністю відреставрували. У церкві зберігалася місцева святиня – знаменитий чудотворний образ св. Антонія Падуанського. Також в міжвоєнний час в Кутах діяла каплиця св. Григорія Просвітителя [14, 53].

У Городенці вірменська парафія 1914 р. налічувала разом із ближніми селами та містечками 350 вірних, її настоятелем був почесний канонік митрополичої курії о. Кароль Богданович. Окрім церкви Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії парафії також належали каплиці в Підвисокій (вимуrowана коштом власників цих земель вірмен Абрагама та Гертруди з Абрагамовичів), у Базарі, Косові, Жежаві, Чорткові (збудована коштом Антонія Костецького), Задубровцях (побудована Томашем Петровичем в 1885 р.); в селах Колінки та Гончарівка (Тлумацького р-ну), а в самій Городенці – давніша за церкву каплиця Богородиці Лоретанської [14, 23].

Постраждала під час 1-ї Світової війни й вірменська церква Непорочного Зачаття Діви Марії в Бережанах. Після підписання миру розпорядженням Міністра мистецтва та культури від 5.06.1919 р. церкву визнано пам'яткою культури. Храм мали реставрувати, однак, українсько-польська та польсько-російська війни унеможливили реставраційні заходи.

У Язлівці добре зберіглася велика вірмено-католицька церква Пресвятої Богородиці, однак, через відсутність у місті вірмен, її передали греко-католикам [14, 32-33]. Під час 1-ї Світової війни храм зазнав відчутних збитків – зокрема, всередині було знищено всі дерев'яні прикраси та фрески на стінах. І хоча в 1931-1934 рр. її відреставрували, 2-а Світова війна і радянська влада звели ці зусилля нанівець.

У Чернівцях у 1870-1875 рр. за проектом відомого чеського архітектора Й. Главки побудували вірмено-католицька церква св. Григорія Просвітителя. Напередодні 1914 р. церковна громада налічувала 1000 вірних вірмено-католиків. У місті також були вірні ВАЦ, однак свої церкви вони не мали. Окрім церкви в Чернівцях, до парафії належали публічні каплиці у селах Боян, Вителівка, Дубовці, Карапчаїв над Черемошем (побудована 1897 р. коштом родини Кшиштофовичів) та Банилів Руський (1870-х рр. фундація Анни Богосевич) [14, 19].

Сумна доля спіткала вірменські собори Кам'янця-Подільського (св. Миколая) та Могилева-Подільського, які бл. 1934 р. було підірвано за наказом радянської влади. Сильно постраждав під час війни і Вірменський собор Непорочного Зачаття Діви Марії у Станіславі. У березні 1923 р. у місті було створено спеціальний комітет з відбудови собору, до якого входили пробощ о. Фр. Комусевич, президент міста вірменин Ст. Теодорович, президент вірменського парафіяльного комітету З. Теодорович та ін. [8].

Під час I Світової війни частина західноукраїнських вірмен (Галичини, Покуття, Буковини) виїхали до Австрії, однак, немало їх залишилася на місцях. Після звільнення Галичини від росіян вірмен, які не виїхали в евакуацію, стали підозрювати в зрадництві, лояльності та допомозі ворогові. Зокрема, саме це інкримінували О. Кшечуновичу – батькові відомого галицького політика Корнелі Кшечуновича [13, 102]. Репресії на цьому ґрунті прокотилися по містах та містечках Галичини і торкнулися, насамперед, представників руху Народної Демократії, серед яких було багато вірмен. Цей рух підтримував і голова ВКЦ архієп. Теодорович [13, 102]. В 1916 р. він виступив із звинувачувальною промовою на засіданні парламенту, зазначивши, що внаслідок цих переслідувань в Галичині «без суду ув'язнено 70 тис. ос.» [13, 103]. У листопаді 1917 р. владика Теодорович виголосив ще одну промову в австрійському парламенті, в якій спростовував звинувачення проти вірмен та поляків Галичини в колабораціонізмі з росіянами [13, 117].

Після I Світової війни Львівська вірменська архієпископія зберегла передвоєнну структуру, хоча кількість парафій зменшилася внаслідок втрати буковинських земель. Дієцезія мала 8 парафій у трьох деканатах (львівському, станіславському та кутському).

Характер розвитку вірменських громад Центру, Сходу та Півдня України помітно відрізнявся від розвитку вірменських колоній Західної України. Всі вірменські колонії цих регіонів (окрім Білгород-Дністровського, Ізмаїла та Кілії) стали формуватися лише з кінця 18-поч.19 ст. До 1917 р. центром національного життя вірменських громад залишалася церква. Характерною особливістю релігійного життя було те, що, на відміну від Західної України, вірмени цих регіонів спочатку отримували дозвіл на будівництво молитовного дому, і лише через певний час і після серйозних клопотань

домагалися дозволу на будівництво церкви. Тому у більшості міст та містечок Центру, Сходу та Півдня України вірмени мали молитовні дома, а не церкви. Усі джерела також відзначають, що в роки I-ї Світової війни відчутно зросло переселення вірмен з території Західної Вірменії внаслідок Геноциду вірмен в Османській імперії.

У Ногайську (суч. Приморськ Запорізької обл.) дерев'яна вірменська церква Сурб Аствацацин була побудована вже 1812 р, 1845 р. її зруйнували, а 1858 р. на цьому місці побудували муровану церкву. Відомо, що 1902 р. його настоятель також виконував треби для вірмен Бердянська та Маріуполя. При церкві функціонувала школа [12, 200-201]. У Слов'янську (суч. Донецька обл.) молитовний дім вірмен вперше згадується 1910 р., а його священник обслуговував також і Краматорськ. Молитовні дома мали вірмени Бахмута (Донецька обл.) та Луганська [12, 136-137]. У Києві, згідно з архівними даними, 1886 р. вірмен було так мало, що їхні духовні потреби, а також релігійні потреби вірмен Полтави, Харкова, Вітебська, Могилева, Риги й Варшави, обслуговував один священник Ншан Терншанян [12, 102-103].

У Мелітополі вірмени (переважно – кримські) осіли бл. середини XIX ст. 1883 р. вірні ВАЦ отримали дозвіл на будівництво церкви, яка була вимурована в 1885 р. і висвячена під назвою Сурб Аветман (Благовіщенська) [12, 145]. 1888 р. в місті також було відкрито церковне училище.

У Юзівці (суч. Донецьк) вірменська колонія виникла наприкінці XIX ст., її сформували вихідці з Закавказзя, а після першої і другої хвилі Геноциду відчутно поповнили вірменські біженці з Туреччини. Вони мали свій молитовний дім (дані з 1907 р.), церковно-парафіяльну школу [12, 302].

Короткий сплеск релігійної активності вірменських громад у період НЕПу закінчився наприкінці 1920-х рр., коли майже всі вірменські церкви та молитовні дома були закриті (окрім Одеси та Харкова): 1925 р. – в Ногайську, 1929 р. – в Донецьку, Луганську та Мелітополі [11].

Згідно з документами Харківського державного архіву, в Харкові 1902 р. вірмен – вірних ВАЦ купецького та ремісничого станів було приблизно 800 ос., молоді, яка вчилася, – 150 ос., понад 900 солдат; розпоршених по селах і залізничних станціях Харківської губернії та в містечках Слов'янську та Сумах – бл. 300 «душ вірмен-григоріанців обох статей» [4]. Тому, наказом від 3.11. 901 р. для Харківської вірменської колонії було призначено парафіяльного священника о. Срапіона Самуеляна, який виконував всі церковні треби не лише для вірмен Харкова, але й для «вірмен-григоріан Харківської, Полтавської, Курської, Орловської та Київської Губерній та всіх офіцерів та нижчих чинів Вірмено-Григоріанського віросповідання Київського Військового Округу [4].

1916 р. число прихожан ВАЦ в Харкові становило 2 тис. осіб, з них - 1400 були біженцями з Туреччини. Однак, церковного приміщення віруючі тут не мали – лише молитовний дім по вул. Чернишевського, № 5. У місті працювала і церковно-парафіяльна школа, в якій станом на 1916 р. навчалось понад 40 дітей і викладали 10 вчителів.

З оглядової довідки по архівно-слідчій справі № 960449 на Абгарьяна Григорія Михайловича (1885 р.н., уродженець м. Гюмрі, радянс. Ленінакан) відомо, що в березні 1926 р. він прибув до Харкова на посаду настоятеля вірменської церкви, а 1935 р. був призначений головою ВАЦ в Україні. Отця Абгарьяна заарештували 6 лютого 1938 р. за звинуваченням в участі в антирадянській терористичній організації «Дашнакцутюн». 21 жовтня 1938 р. на закритому засіданні виїзної Військової колегії Верховного суду СРСР о. Абгарьян було засуджено до вищої міри покарання [5, 114-125].

Окрім вірмен ВАЦ у Харкові також була невелика громада вірмен-католиків, які були прикріплені до римо-католицького костелу. Вони мали свого окремого священника. З 1928 р. тут правив отець Карапет Мхітарович Єганян (оглядова довідка з архівно-слідчої справи № 19328 на Єганяна Карапета Мхітаровича, 1880 р.н., уродженця с. Аліджакрак (Туреччина)) [6, 183-191]. 14 лютого 1938 р. о. Єганяна заарештовано за звинуваченням в участі в контрреволюційній та шпигунській організації; 19 квітня 1938 р. засуджено до вищої міри покарання. 27 травня 1938 р. розстріляний.

ВКЦ в Західній Україні проіснувала дещо довше – до 1945 р., хоча перша хвиля переслідувань духовенства припала на 1939-1941 рр. У грудні 1938 р. помер архієпископ Й. Теодорович. До виборів нового митрополита його обов'язки виконував капітульний вікарій о. Д. Каєтанович. У вересні 1939 р. радянські війська окупували Львів. 1 грудня 1939 р. у Львові стартувала масова націоналізація не лише великих та середніх заводів й фабрик, але й дрібних ремісничих майстерень і кустарних підприємств. Почалися репресії та масові депортації місцевого населення. Духівництво було обкладене податками, які часто перевищували його фактичні доходи, послідовно ліквідовувалися всі церковні навчальні установи. Упродовж 1939-1941 рр. львівська вірменська архідієцезія втратила внаслідок репресій і депортаційної політики радянської влади близько половини своїх вірних [17, 378-379]. Зазнав втрат і вірменський клір Львова: 1941 р. НКВД замордувало о. Адама Богдановича, а о. Богдан Агопсович загинув при спробі перейти кордон на Черемоші.

20 серпня 1945 р. у Львові були заарештовані всі вірмено-католицькі священики за звинуваченням у співробітництві з німцями. Деякі з них були вислані у Сибір, дехто залишився у в'язницях. о. Д. Каєтановича засудили на 10 років таборів. Інформаційні джерела Папської курії повідомляли, що він відмовився підписати акт розриву стосунків Вірменської Церкви з Ватиканом [17, 380]. ВКЦ на українських землях була остаточно ліквідована.

Наукова новизна дослідження полягає у відтворенні загальної картини церковно-релігійного життя вірменських громад України з врахуванням специфіки історичного розвитку різних регіонів країни внаслідок перебування під владою різних держав.

Висновки. Перебіг культурно-релігійного життя вірменських колоній був помітно різним внаслідок перебування українських земель під владою різних держав. У Галичині, яка в XIX - першій пол. XX ст. була у складі Австро-Угорщини, потім – Польщі, релігійне життя вірмен протікало в лоні ВКЦ. Натомість в усіх регіонах України, що опинилися під владою Російської імперії, абсолютно переважали громади ВАЦ, хоча в деяких містах була незначна кількість вірмен-католиків, які часто навіть не мали окремого пароха і були прихожанами римо-католицьких храмів. I і II світові війни однаково болісно позначилися на культурно-релігійному житті вірменських громад, хоча ВКЦ перестала функціонувати лише в серпні 1945 р., тоді як ВАЦ на Лівобережжі та Правобережжі фактично припинила свою діяльність після розстрілу останнього її владика о. Абгарьяна 1938 р.

Література

1. Азізян С. Ліквідація Львівської архієпархії Вірменської католицької церкви у 1945-1946 рр. // 36. «На межі між Сходом і Заходом». Львів, 2018. 456 с. С. 213-228.
2. Давтян Д. История храма Св. Григория Просветителя Армянской апостольской церкви в Одессе. Одесса, 2004. 108 с.
3. Дашкевич Я. Ліквідація Вірмено-католицької церкви в Галичині 1945 р. // Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть. Львів: Логос, 2012. 1328 с. С. 1072-1074.
4. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). Ф. 45, оп.1, спр. 2851, 5 арк.
5. ДАХО. Ф. Р-6452, оп.2, спр. 1136, 610 арк., т. 3, арк. 114-125.
6. ДАХО. Ф. Р-6452, оп.2, спр. 1136, 610 арк., т. 3, арк. 183-191.
7. Зарубин В.Г. Депортация из Крыма армян, болгар, греков и граждан других национальностей. (1944 г.) // зб. Историческое наследие Крыма. №5, Симферополь. 2004. 204 с. С. 24-28.
8. Івано-Франківський державний архів. Ф. 52, оп.1. спр. 6.
9. Кочарян С. Армянская община Харькова (1863-2010 гг.). Харьков, 2013. 244 с.
10. Кочарян С. Армянские религиозные общины Харькова (1900–1917) в контексте истории Армянской церкви / Вісник Харківського національного університету. Харків, 2009. № 852, вип. 41. С. 126-133.
11. Пивоварська К. Вірменська національна меншина в Україні в 20-30-ті роки XX ст. : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. історич. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Харків, 2004. 17 с.
12. Российская и Ново-Нахичеванская епархия Армянской Апостольской Церкви. Исторический путь. – М., 2013. 479 с.
13. Agopowicz M. Kresowe Pokucie. Łomianki, 2014. 351 с.
14. Chrzęszczewski J. Kościoły ormian polskich. Warszawa, 2001. 160 с.
15. Lechicki Czesław. Kościół Ormiański w Polsce. Lwów, 1928. 182 с.
16. Pelczyński G. Ormiane Polscy w XX wieku. Warszawa, 1997. 183 с.
17. Petrowicz G. La Chiesa Armena in Polonia e nei paesi limitrofi. Roma, 1988. 418 с.

References

1. Azizyan S. (2018). Liquidation of the Lviv Archeparchy of the Armenian Catholic Church in 1945-1946 // Collection «At the Border between East and West». Lviv, 213-228 [in Ukrainian].
2. Davtyan D. (2004). History of the Church of St. Gregory the Illuminator of the Armenian Apostolic Church in Odessa. Odessa, 108 p. [in Russian].
3. Dashkevych Ya. (2012). Liquidation of the Armenian-Catholic Church in Galicia in 1945 // Armenians in Ukraine: roads for millennia. Lviv: Logos, 1072-1074 [in Ukrainian].
4. The State Archive of Kharkiv region (hereinafter - DAHO). F. 45, op.1, file №2851, 5 l. [in Russian].
5. DAHO. F. P-6452, op 2, file №1136, 610 l., vol. 3, 114-125 [in Russian].
6. DAHO. F. P-6452, op 2, file №1136, 610 l., vol. 3, 183-191[in Russian].
7. Zarubin V.G. (2004). Deportation from the Crimea Armenians, Bulgarians, Greeks and citizens of other nationalities. (1944) // Sob. Historical heritage of the Crimea. №5, Simferopol, 24-28 [in Russian].
8. Ivano-Frankivsk State Archive. F. 52, op.1. file № 6 [in Ukrainian].
9. Kocharyan S. (2013). The Armenian community of Kharkov (1863-2010). Kharkiv, 244 p. [in Russian].
10. Kocharyan S. (2009). Armenian religious communities of Kharkov (1900–1917) in the context of the history of the Armenian Church / Bulletin of Kharkiv National University. Kharkiv, No. 852, ed. 41, 126-133 [in Russian].

11. Pyvovarska K. (2004). Armenian national minority in Ukraine in the 20-30th years of the XXth century: the author's abstract of dissertation for the degree of candidate of historical sciences: specialty 07.00.01 «History of Ukraine». Kharkiv, 17 p. [in Ukrainian].
12. Russian and Novo-Nakhichevan Diocese of the Armenian Apostolic Church. The historical road (2013). M., 479 p. [in Russian].
13. Agopsowych M. (2014). Borderline Pokucie. Łomianki, 351 p. [in Polish].
14. Hrzonchewski J. (2001). Churches of Polish Armenians. Warsaw, 160 p. [in Polish].
15. Lechicki Ch. (1928). The Armenian Church in Poland. Lviv, 182 p. [in Polish].
16. Pełczyński G. (1997). Ormiane Polish in the XXth century. Warsaw, 183 p. [in Polish].
17. Petrowicz G. (1988). The Armenian Сакьhurch in Poland and neighboring countries. Rome, 418 p. [in Italian].

Стаття надійшла до редакції 23.03. 2019 р.

УДК 316.324.8:005

Коваленко Єлена Ярославівна
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри арт-менеджменту
та івент-технологій
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв
ORCID 0000-0003-2253-5762
elena.kovalenko.ya@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ КУЛЬТУРИ МЕНЕДЖМЕНТУ ПІЗНЬОГО ІНДУСТРІАЛІЗМУ

Мета роботи – теоретико-методологічний аналіз формування культури менеджменту пізнього індустріалізму. **Методологічною** основою дослідження є діалектичний принцип пізнання, системний, соціокультурний та історичний підходи, фундаментальні положення теорії й історії культури управління. Використано загальнонаукові й міждисциплінарні методи дослідження: аналіз і синтез, індукція і дедукція, порівняння, формалізація. **Наукова новизна** одержаних результатів полягає в узагальненні теоретичних положень щодо виникнення, становлення і розвитку культури менеджменту пізнього індустріалізму, виявленні специфіки й закономірностей цих процесів. **Висновки.** Становлення культури менеджменту пізнього індустріалізму, в основі якого кількісний, системний і ситуаційний підходи, належить до періоду славного 30-ліття в історії капіталізму й соціалізму, тобто до повоєнного періоду 1945–1975 рр., хоча зародження елементів теорії цього менеджменту відбулося набагато раніше. Об'єктивними передумовами необхідності в названих підходах саме в цей період стали стрімкий розвиток науково-технічного прогресу, ускладнення устрою і середовища організацій та неспроможність тогочасної управлінської науки дати дієві рекомендації щодо їхнього функціонування. Початком поширення кількісного підходу слід вважати 50-ті рр. У рамках цього підходу управління розглядається як логічний процес, що піддається математичній формалізації. Його передумовою було винайдення електронно-обчислювальних машин, математичних методів дослідження операцій, моделювання та прогнозування. Це дало змогу швидко обробляти великі масиви інформації, створювати моделі управління з великою кількістю змінних, умов та обмежень і знаходити оптимальні управлінські рішення. Посилення взаємозалежності привело до розповсюдження у 60-х рр. системного підходу, з точки зору якого будь-яка організація розглядається як відкрита, динамічна система, а управління – як багатопланове явище, покликане забезпечити цілісність і життєздатність системи-організації у мінливому зовнішньому оточенні. У 70-х рр. в умовах наростання невизначеності велике поширення здобував ситуаційний підхід, сутність якого полягає в ідентифікації ситуацій і визначенні та здійсненні адекватних управлінських дій, що дозволяє забезпечити виграні позиції для організації.

Ключові слова: культура менеджменту, пізній індустріалізм суспільство.

Коваленко Єлена Ярославівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри арт-менеджмента и ивент-технологий Национальной академии руководящих кадров культуры и искусств

Особенности культуры менеджмента позднего индустриализма

Цель работы – теоретико-методологический анализ формирования культуры менеджмента позднего индустриализма. **Методологической** основой исследования является диалектический принцип познания, системный, социокультурный и исторический подходы, фундаментальные положения теории и истории культуры управления. Используются общенаучные и междисциплинарные методы исследования: анализ и синтез, индукция и дедукция, сравнение, формализация. **Научная новизна** полученных результатов заключается в обобщении